

ธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม สัตตภัณฑ์ : การธำรงอัตลักษณ์ คุณค่าและการ
จัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติโดยชุมชนในล้านนา
The Dhamma-seats, The Buddhist Scriptures Boxes, The Lanna
Traditional Altars (Sattaphan): The Preservation of Identity,
Values, and the Management of the National Cultural-Wisdom
Heritage by the Communities in Lanna

¹พระนคร ปรงฤทธิ์ ²พระทิพย์พนารณ์ เลาลี ³พระธีตต์ แจ้ใจ ⁴ประทีป พีชทองหลาง

¹Phra Nakorn Pragnrit, ²Phra Tippanakorn Laolee, ³Phra Theethat Jaejai
and ⁴Prateep Peuchthonglang

¹²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาเขตเชียงใหม่

¹²Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

³นักวิจัยอิสระ

³Independence Researcher

⁴มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

⁴Rajamangala University of Technology Lanna

⁴Corresponding Author, Email: chajaipra@rmutl.ac.th

Received January 10, 2024; Revised June 25, 2024; Accepted: June 30, 2024

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาประวัติ ความสำคัญ และคุณค่าของธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ในล้านนา 2) เพื่อศึกษารูปแบบของธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ในล้านนา 3) เพื่อศึกษากลไกการธำรงอัตลักษณ์และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติโดยชุมชนในล้านนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยเอกสาร ร่วมกับการสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ สทนากลุ่ม พื้นที่วิจัย คือ วัดในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง จังหวัดละ 20 วัด รวม 60 วัด ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้แทนพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ช่างล้านนา นักวิชาการด้านพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรม จำนวน 30 รูป/คน โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 3 ชนิด คือ แบบสำรวจภาคสนาม แบบสัมภาษณ์ และแนวทางการสนทนากลุ่ม ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา แล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1. ธรรมาสน์ คือ แท่นนั่งของพระสงฆ์เพื่อแสดงธรรมเทศนา ส่วนตู้คัมภีร์ธรรม คือ หีบหรือตู้สำหรับใส่คัมภีร์ใบลานซึ่งบันทึกเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก คำสอน ขาดก ตำนาน อานิสงส์ ตำรา เป็นต้น สำหรับสัตตภัณฑ์ คือแท่นเชิงเทียนที่มียอดเรียงลดหลั่นกัน 7 ยอด สำหรับจุดเทียนถวายเป็นพุทธบูชาตั้งไว้ด้านหน้าพระประธานในวิหาร อุโบสถ และเจดีย์ ทำ

ด้วยไม้ประดับด้วยลวดลายศิลปะต่างๆ ตามลักษณะภูมิปัญญาเชิงช่างล้านนา 2. ธรรมาสน์มี 3 รูปแบบ ได้แก่ ทรงปราสาทยอด ทรงปราสาทหลังคาตัดไม่มียอด แบบฐานสูงทรงกรวย ตู้คัมภีร์ธรรมมี 2 รูปแบบ ได้แก่ แบบตู้คัมภีร์ธรรม แบบหีบคัมภีร์ธรรม ซึ่งแบบที่ 2 นี้ มีแบบย่อยอีก 3 คือ ทรงปราสาท ทรงลุ่ม ทรงสี่เหลี่ยม และสัตตภัณฑ์มี 6 รูปแบบ ได้แก่ สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม ห้าเหลี่ยม โค้งครึ่งวงกลม แบบบันไดแก้ว และ แบบเสา 3. กลไกการธำรงอัตลักษณ์และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติโดยชุมชนในล้านนาได้แก่ 1) การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 2) การจัดการคน 3) การจัดการพื้นที่เรียนรู้ 4) การจัดการเครือข่าย

คำสำคัญ: การธำรงอัตลักษณ์; ตู้คัมภีร์; ธรรมาสน์; มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม; สัตตภัณฑ์

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the history, significance, and value of Dhamma seats, Buddhist scriptures boxes, and Lanna traditional altars (Sattaphan); 2) to examine the form of Dhamma seats, Buddhist scriptures boxes, and Lanna traditional altars (Sattaphan); and 3) to explore the mechanisms of identity preservation and management of national cultural-wisdom heritage employed by communities in Lanna. The study was a qualitative research approach, utilizing document research alongside field surveys, interviews, and group discussions. A total of 60 temples comprised of 20 temples in each province participated in the study. The key informants comprised 30 representatives, including monks, community leaders, local scholars, Lanna craftsmen, and scholars of Buddhism, arts, and culture, selected through purposive sampling based on specific criteria. Three research tools - field surveys, interviews, and group discussions - were employed. Subsequently, the obtained data underwent analysis and synthesis, resulting in categories, academic seminars, and descriptive reports. The results of the research were as follows: 1) Dhamma seats served as platforms for monks to deliver sermons, but Buddhist scripture boxes functioned as containers for storing Palm leaf scriptures documenting Buddhist stories such as Tripitaka, teachings, Chataka, legends, virtues, and texts. Lanna traditional altars (Sattaphan) were candlestick platforms with seven cascading peaks, used for lighting candles as Buddhist offerings, positioned in front of the presiding Buddha in Chanting halls, Ordination halls, and Chedis. These altars were constructed from ornamental plants with diverse art patterns reflecting Lanna's craftsmanship. 2) Dhamma seats exhibited three types: (1) castle top shape, (2) castle shape with the roof cut without a top, and (3) high base conical type. Dhamma boxes comprised two types: (1) Dhamma boxes type and (2) Dhamma casket type. The latter included three sub-types: castle shape, Lung shape, and square shape. Lanna traditional altars

(Sattaphan) comprised six types: (1) triangle, (2) square, (3) pentagonal, (4) semicircular arch, (5) glass staircase, and (6) pillar. 3) Mechanisms for identity preservation and management of national cultural-wisdom heritage employed by communities in Lanna included (1) cultural-wisdom heritage management, (2) people management, (3) learning space management, and (4) network management.

Keywords: The Preservation of Identity; The Dhamma seats; The Buddhist Scriptures Boxes; Cultural-Wisdom Heritage; The Lanna Traditional Altars (Sattaphan)

บทนำ

ดินแดนล้านนามีงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาประเภทเครื่องสักการะที่ชาวล้านนาสร้างสรรค์ขึ้นจากความศรัทธาสำหรับใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรม การจัดเก็บคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และการประดับตกแต่ง เช่น ธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม สัตตภัณฑ์ หอไตร เป็นต้น (มณี พยอมยงค์และศิริรัตน์ อาสนะ, 2538) ถ้าหากมีความเก่าแก่โบราณและมีลวดลายวิจิตรสวยงาม ย่อมเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวตลอดจนถึงนักวิชาการ นักวิจัย และผู้ชื่นชอบของเก่าอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมกระแสนการท่องเที่ยวเชิงศาสนาวัฒนธรรม (ประทีป พิษทองกลางและคณะ, 2558, 2560, 2561; และนคร ปริงฤทธิ์ และคณะ, 2563) งานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งสะท้อนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นและบ่งบอกถึงคติความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์เฉพาะกลุ่มของชาวล้านนาที่แตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น นอกจากนั้น ยังมีคุณค่าต่อจิตใจและสังคมในด้านต่างๆ จึงเป็นเหตุให้ชาวล้านนาได้พัฒนาสร้างสรรค์มาอย่างต่อเนื่อง และดำรงไว้เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นสืบมา สิ่งที่น่าสนใจศึกษาวิจัยคือกลไกในการดำรงอัตลักษณ์คุณค่า ภูมิปัญญาเชิงช่าง และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของงานพุทธศิลปกรรมประเภทธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ เนื่องจากเป็นเครื่องสักการะอย่างหนึ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นจากศรัทธาแล้วนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ คือธรรมาสน์ใช้เป็นสถานที่นั่งแสดงธรรมของพระสงฆ์ล้านนา (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี และธนิกานต์ วรธรรมานนท์, 2559; กาญจนา ชลศิริและวัชร กว้างไชย, 2561) ตู้คัมภีร์ธรรมใช้จัดเก็บคัมภีร์ใบลานซึ่งบันทึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสำหรับให้พระสงฆ์ใช้อ่านแสดงธรรม และสัตตภัณฑ์ใช้สำหรับจุดเทียนบูชาพระรัตนตรัยตามจารีตล้านนา จึงจัดเป็นเครื่องสักการะอย่างหนึ่งที่มีบทบาทในการเป็นสื่อแสดงออกถึงความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาของชาวล้านนา (พระมหาจรัญ ยาวินน, 2549)

ในเขตจังหวัดภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พบวัดจำนวนมากที่ยังคงรักษาเครื่องสักการะดังกล่าวไว้อย่างดี บางวัดมีสภาพสมบูรณ์สวยงาม บางวัดมีสภาพชำรุดทรุดโทรม บางวัดได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุจากกรมศิลปากร บางวัดยังใช้งานทางวัฒนธรรมอยู่ตามปกติ (ประทีป พิษทองกลางและคณะ, 2555; 2560; 2563) แต่บางวัดจัดเก็บรักษาไว้เป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวในชุมชน โดยแต่ละวันจะมีนักท่องเที่ยว นักวิจัย นักวิชาการและนักศึกษาที่สนใจมาศึกษาเยี่ยมชมจำนวนมาก เพราะวัดจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาวัฒนธรรม จนทำให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวเชิงศาสนาวัฒนธรรมในชุมชน เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงกลไกการดำรงอัต

ลักษณะภูมิปัญญาเชิงช่างและการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ต้องได้รับการจัดการอย่างเป็นระบบโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน (กรรณิกา คำดี, 2558; พระนคร ปริงฤทธิ์และคณะ, 2565)

บทความวิจัยนี้ นำเสนอผลการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ไม่ได้เน้นเฉพาะงานพุทธศิลปกรรมที่อายุเก่าแก่มากเท่านั้น แต่ยังสืบค้นของใหม่ที่ถูกรังสรรค์และนำกลับมาใช้ตามบทบาทดั้งเดิม โดยการจัดเก็บข้อมูลเป็นการสุ่มเก็บหรือเก็บเพิ่มเติมจากข้อมูลเดิมที่มีอยู่แล้ว นอกจากนั้นยังสนับสนุนส่งเสริมให้งานพุทธศิลปกรรมบางชนิดได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติในสาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม ประเภทงานศิลปกรรมพื้นบ้าน โดยสำนักมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม อันจักเป็นการยกระดับการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้มีคุณค่าและมีระบบแบบแผนในการธำรงรักษาที่ได้มาตรฐานสากลมากขึ้น (พระสุธีรัตนบัณฑิต, 2564) การจัดเก็บข้อมูลครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากพระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ช่างล้านนา ตลอดจนถึงหน่วยงานและองค์กร ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป็นอย่างดี เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ชมรมสล่าล้านนา สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด เป็นต้น ซึ่งหน่วยงานเหล่านั้นสามารถนำไปเป็นแนวทางกำหนดนโยบายในการธำรง พัฒนาและสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจฐานทุนทางวัฒนธรรมที่สร้างผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ได้อต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาประวัติ ความสำคัญ และคุณค่าของธรรมาสัน ตู้มักรัธรรม และสัตตภัณฑ์ในล้านนา
- 2) เพื่อศึกษาลวดลาย รูปแบบ และภูมิปัญญาเชิงช่างของธรรมาสัน ตู้มักรัธรรม และสัตตภัณฑ์ในล้านนา
- 3) เพื่อศึกษากลไกการธำรงอัตลักษณ์และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ “ธรรมาสัน ตู้มักรัธรรม และสัตตภัณฑ์” โดยชุมชนในล้านนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่วิจัย คือ วัดในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนที่มีธรรมาสัน ตู้มักรัธรรม และสัตตภัณฑ์ล้านนาจังหวัดละ 20 แห่ง รวม 60 แห่ง ธรรมาสัน 50 ชิ้น ตู้มักรัธรรม 103 ชิ้น สัตตภัณฑ์ 60 ชิ้น (ดังตารางที่ 1) ส่วนผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก สันทนากลุ่ม และร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับพุทธศิลป์ รวมทั้งสิ้น 30 รูป/คน ประกอบด้วยผู้แทนพระสงฆ์ พระสงฆ์ 22 รูป ผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน 4 คน นักวิชาการด้านพุทธศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมจำนวน 4 รูป/คน ช่างล้านนา 2 คน โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ โดยต้องมีประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับธรรมาสัน ตู้มักรั สัตตภัณฑ์ล้านนาและพุทธศิลป์จนเป็นที่ปรากฏ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 3 ชนิด แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ และแนวทางการสนทนากลุ่ม สำหรับใช้เก็บข้อมูลในพื้นที่ และสัมภาษณ์เชิงลึก (Deep Interview) เพื่อประเมินและศึกษากลไกการธำรงอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาเชิงช่างและการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม หลังจากนั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากพื้นที่ทั้งหมดโดยใช้การ

วิเคราะห์เนื้อหา ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ แล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา แล้วเผยแพร่ความรู้ผ่านบทความวิจัยในวารสารวิชาการระดับชาติและจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ พร้อมชุดความรู้ต่อไป อนึ่งงานวิจัยเรื่องนี้ ได้ผ่านการพิจารณารับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายเลขใบรับรอง ว.96/2566 ลงวันที่ 20 มีนาคม 2566

ตารางที่ 1 จำนวนพื้นที่ วัดและงานพุทธศิลป์ที่ศึกษา

จังหวัด/วัด	ธรรมาสน์	ตุ้มกักรัธรรม	สัตตกัณฑ์
เชียงใหม่ (21)	17	26	14
ลำพูน (21)	18	46	24
ลำปาง (19)	15	31	24
รวม	50	103	62

ผลการศึกษา

งานวิจัยเรื่อง “ธรรมาสน์ ตุ้มกักรัธรรม สัตตกัณฑ์ : การธำรงอัตลักษณ์ คุณค่าและการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติโดยชุมชนในล้านนา” สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อได้ดังนี้

1. ประวัติ ความสำคัญ และคุณค่าของธรรมาสน์ ตุ้มกักรัธรรม และสัตตกัณฑ์ในล้านนา
ธรรมาสน์ คือ แทน่นังของพระสงฆ์เพื่อแสดงธรรมเทศนา มีลักษณะยกพื้นสูงกว่าที่นั่งของผู้ฟังทำด้วยไม้รูปทรงปราสาทขนาดสมส่วน มั่นคง แข็งแรง และประดับด้วยลวดลายศิลปะต่างๆ ตามลักษณะภูมิปัญญาเชิงช่างล้านนา บางแห่งเรียกว่าแท่นเทศน์ แท่นธรรมาสน์ หรือปราสาทแก้ว จัดเป็นเครื่องสักการบูชาประเภทสิ่งของเครื่องใช้ในพิธีเทศนาธรรมแบบล้านนา ธรรมาสน์ ตุ้มกักรัธรรม และสัตตกัณฑ์ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยและเป็นเครื่องสักการะสำหรับบูชาพระรัตนตรัยโดยเฉพาะพระพุทธเจ้ากับพระธรรมอันเป็นสรณะที่เคารพบูชาสูงสุด โดยธรรมาสน์ มีความสำคัญในการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นที่นั่งเทศนาธรรมของพระสงฆ์ที่มีลักษณะสอดคล้องกับพระวินัยหลักธรรมเทศนาปฏิสังยุต สิกขาบทที่ 12-14 ว่า

สิกขาบทที่ 12 ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เรานั่งอยู่บนแผ่นดิน จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นใช้ที่นั่งอยู่บนอาสนะ (ผ้าหรือเครื่องปูนั่ง)

สิกขาบทที่ 13 ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เรานั่งอยู่บนอาสนะต่ำ จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นใช้ที่นั่งบนอาสนะสูง

สิกขาบทที่ 14 ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เรายืนอยู่จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นใช้ที่นั่งอยู่

ดังนั้น ธรรมาสน์ในวัฒนธรรมล้านนาจึงมีลักษณะยกพื้นขึ้นสูงกว่าที่นั่งของผู้ฟังที่นั่งอยู่ด้านล่าง โดยมีแนวคิดสอดคล้องกับหลักพระวินัยที่กำหนดให้พระสงฆ์ผู้เทศนาธรรมจะต้องนั่งอยู่บนพื้นที่ที่สูงกว่าผู้ฟังเสมอ เนื่องจากการเทศนาธรรมเป็นการสอนธรรมะเพื่อขัดเกลาจิตใจให้เบาบางจนสามารถถลึงกิเลสได้ ถ้าผู้ฟังยังมีทิฐิมานะถือตัวอยู่จักทำให้ไม่เปิดใจยอมรับคำสอน แต่การที่ผู้ฟังยอมนั่งลงบนพื้นที่ที่ต่ำกว่าพระสงฆ์ผู้เทศนาธรรม ย่อมแสดงให้เห็นถึงการผ่อนคลายทิฐิมานะ

พร้อมที่จะเปิดใจยอมรับฟังคำสอนและมีความเคารพนอบน้อมต่อผู้เทศนาธรรม จึงทำให้การเทศนาธรรมในครั้งนั้น ประสบผลสำเร็จ ผู้ฟังมีความตั้งใจฟังจนเกิดความศรัทธาในพระรัตนตรัย มีสัมมาทิฐิเห็นชอบตามธรรมและนำธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันโดยไม่ลังเลสงสัย นอกจากนั้น ชาวล้านนายังถือเอาธรรมาสน์เป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรมอันเป็นรัตนองค์ที่ 2 เนื่องจากธรรมาสน์เป็นสถานที่สำหรับแสดงธรรมจึงมีโครงสร้างประกอบด้วยฝาผนังปิดทั้ง 3 ด้าน ทำให้ไม่มองเห็นรูปลักษณะหรืออากัปกิริยาของพระสงฆ์ผู้เทศนาธรรมเพียงแต่ได้ยินเสียงเทศนาธรรมที่ตั้งก้องในวิหารเท่านั้น โดย ชาวล้านนาถือคติว่าเสียงเทศนาธรรมที่ได้ยินนั้น ไม่ใช่เสียงของพระสงฆ์ผู้เทศนา หากแต่เป็นเสียงการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระพุทธอรุณวงศ์ประธานในวิหารเป็นสิ่งแทนพระองค์ทุกครั้งที่ชาวล้านนามีงานบุญประเพณีทางพระพุทธศาสนา นอกจากจะถวายภัตตาหารหรือภัตตาหารสังฆทานแด่พระพุทธรูปและพระสงฆ์แล้วยังได้ถวายแด่พระธรรมอีกด้วย โดยนำไปประเคนที่ธรรมาสน์ซึ่งถือเป็นสิ่งแทนพระธรรมด้วยความเคารพ แสดงให้เห็นถึงทัศนคติความเชื่อของชาวล้านนาว่า ธรรมาสน์มีความสำคัญเป็นอย่างมากในฐานะที่เป็นสถานที่นั่งเทศนาธรรมของพระสงฆ์ และมีคุณค่าต่อจิตใจของชาวล้านนาในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรมอันเป็นรัตนองค์ที่ ๒ ในพระรัตนตรัย จึงทำให้มีวิถีปฏิบัติยกย่องเชิดชูธรรมาสน์ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สงวนไว้เฉพาะพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เทศนาธรรมเท่านั้น บุคคลอื่นไม่อาจก้าวล่วงในพื้นที่เฉพาะนี้ได้ แม้พระสงฆ์ผู้เทศนาธรรมก่อนจะขึ้นสู่ธรรมาสน์ก็ต้องคุกเข่ากราบหรือยืนพนมมือไหว้แสดงความเคารพก่อนขึ้นบันไดธรรมาสน์ทุกครั้งด้วย

ส่วนตู้คัมภีร์ธรรม คือ หีบหรือตู้สำหรับใส่คัมภีร์ไบลานซึ่งบันทึกเรื่องราวทางพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก คำสอน ชาดก ตำนาน อานิสส ตำรา เป็นต้น เพื่อเก็บรักษาให้เป็นระเบียบและป้องกันไม่ให้ชำรุดสูญหาย มีลักษณะเป็นตู้หรือกล่องสี่เหลี่ยมขนาดสมส่วน แข็งแรง มีฝาคอปิดเปิดออกง่าย และประดับด้วยลวดลายศิลปะต่างๆ ตามลักษณะภูมิปัญญาเชิงช่างล้านนา บางแห่งเรียกว่า หีธรรมหรือหีบธรรม จัดเป็นเครื่องสักการบูชาประเภทสิ่งของเครื่องใช้เพื่อเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมในล้านนา มีความสำคัญเป็นสิ่งสักการะในวัฒนธรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่สร้างขึ้นด้วยแผ่นไม้สำหรับใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์ไบลานให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ป้องกันความเสียหายที่เกิดจากแมลงและสภาพภูมิอากาศ อีกทั้งยังป้องกันไม่ให้บุคคลเหยียบย่ำข้ามกรายคัมภีร์ธรรมไบลานซึ่งถือเป็นของสูง ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสิ่งแทนพระรัตนตรัยองค์ที่ ๒ เมื่อนำคัมภีร์ไบลานแต่ละผูกแต่ละมัดวางเรียงในตู้ให้เป็นระเบียบแล้วก็ปิดฝาดูดยกไปประดิษฐานตั้งไว้ในหออธรรมหรือหอพระไตรปิฎกเป็นลำดับต่อไป แต่ถ้าวัดใดไม่มีหออธรรมก็นำคัมภีร์ธรรมนั้นมาประดิษฐานข้างพระประธานในวิหารซึ่งก็สะดวกต่อการเก็บรักษาและนำไปใช้เทศนาในโอกาสต่างๆ การที่ตู้ไม้เป็นสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์ธรรมไบลานจึงทำให้มีชื่อเรียกตู้ตามการใช้งานว่า ตู้คัมภีร์ธรรม หีบธรรม หรือหีธรรม ชาวล้านนาจึงให้ความเคารพคัมภีร์ธรรมในฐานะที่เป็นของสูง ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสิ่งแทนพระรัตนตรัยองค์ที่ 2 คือธรรมรัตนะเช่นเดียวกับคัมภีร์ไบลาน เมื่อมีงานบุญประเพณีทางพระพุทธศาสนาก็มักถวายภัตตาหารหรือภัตตาหารสังฆทานแด่พระธรรมโดยนำไปประเคนธรรมาสน์หรือตู้คัมภีร์ธรรมซึ่งถือเป็นสิ่งแทนธรรมรัตนะด้วยความเคารพ

สำหรับสัตตภัณฑ์ คือแท่นเชิงเทียนที่มียอดเรียงลดหลั่นกัน 7 ยอด สำหรับจุดเทียนถวายเป็นพุทธบูชาตั้งไว้ด้านหน้าพระประธานในวิหาร อุโบสถ และเจดีย์ ทำด้วยไม้ประดับด้วยลวดลาย

ศิลปะต่างๆ ตามลักษณะภูมิปัญญาเชิงช่างล้านนา โดยมีรูปแบบพื้นฐานเป็นคติจักรวาลในแนวตั้งซึ่งประกอบด้วยเขาสิเนรุเป็นแกนกลางล้อมรอบด้วยเขาบริวารทั้ง 7 จัดเป็นเครื่องสักการบูชาประเภทให้แสงสว่างถวายเป็นพุทธบูชา สัตตภณต์ในวัฒนธรรมล้านนามีพัฒนาการมาจากแนวคิดการถวายเครื่องสักการะและเสนาสนะของเหล่าพุทธศาสนิกชนแด่พระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล เช่น ดอกไม้ของหอม วิหาร ภูฏี โรงฉั่น เป็นต้น ประกอบกับแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาที่แพร่หลายในภูมิภาค โดยระบุถึงเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาลโดยมีภูเขาบริวารทั้ง 7 ล้อมรอบลดหลั่นกันเป็นชั้นๆ เมื่อเจ้าภาพผู้มีจิตศรัทธาหรือช่างสร้างถวายก็นำคติความเชื่อ ความรู้ และประสบการณ์มาสร้างสัตตภณต์ที่มียอดเสา 7 ยอดลดหลั่นกันเป็นชั้นๆ ตามลำดับพร้อมกับประดับตกแต่งลวดลายให้วิจิตรสวยงามด้วยภูมิปัญญาเชิงช่างล้านนา โดยนำไปตั้งไว้ด้านหน้าพระพุทธรูปและเจดีย์เพื่อใช้เป็นแท่นจุดเทียนบูชาพระพุทธเจ้าในงานบุญประเพณีทางพระพุทธศาสนา ทำให้บริบทการประกอบพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และองค์พระพุทธรูปมีความโดดเด่นสวยงาม ดังนั้นสัตตภณต์ล้านนาจึงเป็นเครื่องสักการะพระพุทธเจ้าประเภทให้แสงสว่างที่ใช้สำหรับเป็นแท่นจุดเทียน 7 เล่ม สร้างสรรค์ขึ้นเป็นงานพุทธศิลป์ที่สวยงาม ผ่างด้วยแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยา ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์ไว้ให้เป็นมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบไป

ผลจากการสำรวจสถานภาพของธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภณต์ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง พบว่า เครื่องสักการะเหล่านี้บางอย่างยังใช้สอยประโยชน์อยู่ แต่บางอย่างไม่ได้ใช้สอยแล้ว ถูกทิ้งร้าง ขำรุด เสื่อมสภาพ และบางส่วนนำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เป็นโบราณวัตถุเพื่ออนุรักษ์และให้ผู้สนใจเข้าเยี่ยมชม สรุปได้ว่า 1) ธรรมาสัน ที่ยังใช้สอยประโยชน์ตามบทบาทหน้าที่ จำนวน 32 แห่ง 2) ตู๋คัมภีร์ธรรม ที่ยังใช้สอยประโยชน์ตามบทบาทหน้าที่ จำนวน 18 แห่ง 3) สัตตภณต์ ที่ยังใช้สอยประโยชน์ตามบทบาทหน้าที่ จำนวน 25 แห่ง ส่วนธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภณต์ ของวัดในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และพื้นที่เสริมการวิจัยที่ยังไม่ใช้สอยประโยชน์ ได้แก่ 1) ธรรมาสัน ที่ไม่ได้ใช้สอยประโยชน์ตามบทบาทหน้าที่ จำนวน 31 แห่ง 2) ตู๋คัมภีร์ธรรม ที่ไม่ได้ใช้สอยประโยชน์ตามบทบาทหน้าที่ จำนวน 45 แห่ง 3) สัตตภณต์ ที่ไม่ได้ใช้สอยประโยชน์ตามบทบาทหน้าที่ จำนวน 38 แห่ง

2. ลวดลาย รูปแบบ และภูมิปัญญาเชิงช่างของธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภณต์ในล้านนา

1) ธรรมาสันมีลวดลายประดับที่หลากหลายตั้งแต่ส่วนฐานธรรมาสัน เรือนเทศน์และหลังคาธรรมาสัน รวมถึงองค์ประกอบของธรรมาสันส่วนต่างๆ ด้วยเทคนิคเชิงช่างหลายวิธี โดยกลุ่มคนและช่างผู้สร้างแต่ละพื้นที่นั้น มักผูกวลวดลายที่มีลักษณะเฉพาะประจำถิ่นหรือประจำชาติพันธุ์ตามช่วงสมัย ซึ่งมีความโดดเด่นสวยงาม โดยลวดลายที่พบในงานธรรมาสันในล้านนาส่วนใหญ่นิยมใช้ลายพรรณพฤกษาเป็นลายประดับหลักโดยมีรูปแบบดังนี้

ตารางที่ 2 รูปแบบธรรมาสันล้านนา

ธรรมาสันทรงปราสาทยอด	ธรรมาสันทรงปราสาทหลังคาตัดไม่มียอด	ธรรมาสันแบบฐานสูงทรงกรวย
		

ที่มา : คณะผู้วิจัย, 2566

2) ตู้คัมภีร์ธรรม แต่ละพื้นถิ่นจะมีโครงสร้าง ลวดลาย รูปแบบที่หลากหลายงดงาม เน้นความแข็งแรงคงทน และมักประดับลวดลายตกแต่งตู้คัมภีร์ธรรมที่แฝงด้วยคติความเชื่อผ่านสัญลักษณ์ทางลวดลายที่สัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา พระธรรมคำสอน โดยมีรูปแบบดังนี้

ตารางที่ 3 รูปแบบตู้คัมภีร์ธรรม

รูปแบบตู้คัมภีร์ธรรม			
แบบตู้คัมภีร์ธรรม	แบบหีบคัมภีร์ธรรม		
	ทรงปราสาท	ทรงลุ่ม	ทรงสี่เหลี่ยม
			

ที่มา : คณะผู้วิจัย, 2566

3) สัตตภัณฑ์ในล้านนานิยมสร้างขึ้นด้วยวัสดุต่างๆ ทำขึ้นเพื่อใช้บูชาพระรัตนตรัยและง่ายต่อการเคลื่อนย้าย โครงสร้างสัตตภัณฑ์ที่พบ ได้แก่ ไม้ ปูน ครึ่งไม้ครึ่งปูน ทองเหลือง เนื้อตะกั่วหรือชิน ส่วนรูปแบบ ได้แก่ สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม ห้าเหลี่ยม โค้งครึ่งวงกลม แบบบันไดแก้ว และแบบเสา สำหรับลวดลายประดับสัตตภัณฑ์แต่ละหลังมีลวดลายประดับที่เหมือนและแตกต่างกันไป โดยลวดลายของแผงสัตตภัณฑ์จะเน้นลวดลายที่มีความหมาย มีเรื่องราวที่แฝงด้วยคติและความเชื่อเสมือนเป็นสื่อสัญลักษณ์เล่าเรื่องผ่านทางงานพุทธศิลป์ และเป็นสัญลักษณ์ดึงดูดความสนใจให้เกิด

การตีความทำความเข้าใจไปพร้อมกับการสักการบูชาต่อพระรัตนตรัย ในอดีตจะมีการผูกวลดลายขึ้นใหม่ แม้มีโครงร่างรูปแบบเดียวกันแต่มีรายละเอียดภายในที่แตกต่างกัน

ตารางที่ 3 รูปแบบสถิตภัณฑ์ล้านนา

รูปแบบสามเหลี่ยม	รูปแบบสี่เหลี่ยม	รูปแบบห้าเหลี่ยม
		
รูปแบบโค้งครึ่งวงกลม	รูปแบบบันไดแก้ว	
		

ที่มา : คณะผู้วิจัย, 2566

3. กลไกการธำรงอัตลักษณ์และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ “ธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสถิตภัณฑ์”

การมีส่วนร่วมของวัด ชุมชน หน่วยงานด้านวัฒนธรรม และสถาบันการศึกษา โดยต้องบูรณาการการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีกลไก 4 ระดับที่ต้องขับเคลื่อนไปพร้อมๆ กัน ได้แก่ 1) การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม คือธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสถิตภัณฑ์ ไม่ควรทำให้เป็นแค่ของเก่า เป็นแค่เรื่องเล่า ตำนาน แต่ควรจัดการตามหลักวิชาการ คือ การบันทึกจัดเก็บทำฐานข้อมูล ทำพิพิธภัณฑ์ จัดการความรู้ว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ลวดลาย สกูลช่าง 2) การจัดการคน คือ ผู้สร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์กรรม ไม่ว่าจะเป็น สล่าหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีทักษะเชิงช่าง มีการจัดการความรู้ บันทึก และถ่ายทอดทักษะต่างๆ เพื่อไม่ให้สูญหายไป 3) การจัดการพื้นที่เรียนรู้ โดยเปิดโอกาสให้ผู้สนใจ ผู้สืบทอดหรือคนรุ่นใหม่ที่สนใจได้มีพื้นที่เรียนรู้ อาจจะสร้าง “ช่วงวัฒนธรรม” หรือ พื้นที่เรียนรู้เชิงช่างในบ้านของสล่า รวมถึงมีการส่งต่อ ถ่ายทอดความรู้ต่อคนรุ่นใหม่ หรือผู้สืบทอดให้เห็นคุณค่า ส่วนการสร้างมูลค่าเพื่อให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไปต่อหรือมีมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ คือ ผู้ใช้ประโยชน์ ที่จะช่วยผลักดันสู่การเป็น self power ได้ 4) การจัดการเครือข่าย เครือข่ายชุมชนเป็นตัวตั้งโดยต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน การจะยกระดับเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้ ชุมชนต้องมีส่วนร่วม ชุมชนต้องยินยอม ต่อมา คือภาครัฐสนับสนุน และสุดท้าย คือ ภาควิชาการ การจัดการคือต้อง จัดการของที่เราเคยมีอยู่แล้ว และก็จัดการคน จัดการพื้นที่แสดง รวมไปถึงจัดการเครือข่าย การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมถึง

จะไปได้ โดย ผลการสำรวจพื้นที่วิจัยพบว่ามีการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมบ้าง แต่ยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ทุกแห่ง ทุกวัด โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การจัดตั้งรูปแบบพิพิธภัณฑ์ เน้นการจัดแสดงและดูแลรักษาโดยตรง เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้สอยอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจทำให้ธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ เกิดความเสียหายโดยตรงจากการใช้สอยที่ขาดความเข้าใจ การใช้สอยอย่างไม่ถูกวิธี และการดูแลอย่างไม่เหมาะสม อันจะส่งผลให้เกิดการเสื่อมสภาพและความชำรุดเสียหายของวัตถุอย่างรวดเร็ว จึงเกิดการรวบรวมวัตถุที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ มีการจัดแสดงอย่างเป็นระบบระเบียบและดูแลรักษาอย่างถูกวิธี อีกทั้งยังช่วยป้องกันการลักขโมยวัตถุที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งกระจัดกระจายตามสถานที่ต่างๆ ภายในวัด ดังพบสภาพปัญหาที่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เพื่ออนุรักษ์ โดยสรุปได้ 2 สาเหตุ ดังนี้

1.1 การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สันติยานุศาสน์ของวัดข้าวแต่นหลวง ในช่วงของการจัดตั้ง มีการรวบรวมตุ๋คัมภีร์ธรรมจากวัดในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ที่มีสภาพชำรุด ไม่ได้ใช้สอยและขาดการดูแลเอาใจใส่ เช่น ตู๋คัมภีร์ธรรมถูกใช้ใส่ถ้วยชามของวัด ค้างธรรมหรือหิ้งวางคัมภีร์ถูกถากเอาเนื้อไม้ไปทำเป็นพื้นสำหรับก่อไฟ เป็นต้น ด้วยวิธีการสร้างของใหม่ไปแลกเปลี่ยนของเก่าที่ไม่ได้ถูกใช้สอยมาซ่อมแซมรักษา แล้วนำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ของวัดข้าวแต่นหลวง มีการทำทะเบียนโบราณวัตถุอย่างเป็นระบบ และมีป้ายกำกับโบราณวัตถุแสดงประวัติที่มาของวัตถุเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจ

1.2 การรวบรวมโบราณวัตถุ ตู๋คัมภีร์ธรรมและสัตตภัณฑ์ที่กระจัดกระจายอยู่ภายในวัด ที่ได้ทำการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์นั้น เพื่อป้องกันการถูกลักขโมย ดังพบการขโมยพระพุทธรูปไม้ คัมภีร์ใบลาน ตู๋คัมภีร์ธรรมและสัตตภัณฑ์ ของวัดในเขตภาคเหนือ เช่นกรณีของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดบ้านหลุก พระครูไพโรจน์ยติกิจ (สัมภาษณ์, 2566) กล่าวว่า ในอดีตชุมชนมีตุ๋คัมภีร์ธรรม สัตตภัณฑ์อยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาได้เกิดการลักขโมยคัมภีร์ธรรม รวมถึงสัตตภัณฑ์ของวัดบ้านหลุก ในส่วนของสัตตภัณฑ์ทางคณะกรรมการของวัดได้ติดตามและทวงคืนได้ทันทั่วทั้ง ปัจจุบันได้จัดแสดงไว้ในอาคารพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านล้านนาวัดบ้านหลุกชั้นที่ 2 โดยไม่ได้มีการใช้สอย แต่เน้นไปที่การจัดแสดงเพื่อเป็นกรณีศึกษาด้านโบราณวัตถุพื้นบ้านและศิลปกรรมท้องถิ่น

2. การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการดูแลรักษาธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ จากการสำรวจในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และพื้นที่เสริมการวิจัย พบว่าวัดที่ไม่ได้จัดทำรูปแบบพิพิธภัณฑ์ แต่มีการเก็บรักษาวัตถุที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งไม่ได้ถูกนำมาใช้สอย มีจำนวนหลายวัด โดยวัดดังกล่าวถือว่าเป็นของมีค่า วัดกับชุมชนมีการตระหนักถึงคุณค่าและรู้สึกหวงแหน ถึงแม้ไม่ได้ใช้สอย แต่ก็ได้มีการดูแลรักษาอย่างดี สำหรับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะมีเจ้าหน้าที่ประจำช่วยกันดูแลทำความสะอาดให้มีความสวยงามอยู่เสมอ เช่น วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ วัดพระธาตุจอมปิง จังหวัดลำปาง เป็นต้น และวัดที่ไม่ได้เป็นแหล่งท่องเที่ยว พระภิกษุภายในวัดและชาวบ้านที่มาช่วยงานวัดประจำจะช่วยกันดูแลรักษาและทำความสะอาดเฉพาะในช่วงเทศกาลงานประเพณีของวัด วันธัมมัสวันะ หรือวันสำคัญทางพุทธศาสนา

อภิปรายผล

ธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ ที่ไม่ได้ใช้สอยและไม่ได้รับการดูแลรักษาอย่างเหมาะสม ซึ่งเกิดจากสภาพทางสังคมของวัดและชุมชน ขาดการตระหนักรู้ถึงคุณค่าและการดูแลรักษาวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมประเภทนี้ลงไป ในกรณีเช่น ตู๋คัมภีร์ธรรม สัตตภัณฑ์ถูกจัดเก็บไว้ในโรงครัว ถูกจัดเก็บไว้ในห้องเก็บของ ถูกปล่อยทิ้งไว้ในอาคารโล่งแจ้ง เป็นต้น การไม่ได้ใช้สอยและไม่ดูแลรักษา ซึ่งมีสาเหตุสำคัญ สามารถอธิบายผลได้ดังนี้

1. การถูกแทนที่ด้วยของใหม่ จากการสำรวจสัตตภัณฑ์ในล้านนาของประทีป พิชทองหลาง และคณะ (2555; 2560; 2563) พบว่า บทบาทหน้าที่ของสัตตภัณฑ์ถูกแทนที่ด้วยโต๊ะหมู่บูชา และการใช้ธรรมาสันทรงปราสาทล้านนาถูกแทนที่ด้วยการใช้ธรรมาสันโทนแบบไทยแทน เนื่องต่อการขึ้นลงเทศน์ได้สะดวกมากขึ้น และขณะที่เทศน์ ศรัทธาผู้ฟังสามารถมองเห็นผู้แสดงธรรมได้อย่างชัดเจน และน้อมนำจิตให้ซาบซึ้งในธรรมที่แสดงมากขึ้น (พระครูโกศลธรรมวิจิตร, สัมภาษณ์, 2566) ดังนั้น ความนิยมของใหม่แทนของเก่า จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เครื่องสักการะที่ไม่ได้ถูกใช้สอยแล้วถูกปล่อยละเลย และปล่อยให้เสื่อมสภาพตามกาล หรือถูกจำหน่ายแลกเปลี่ยนเครื่องสักการะที่ใหม่สวยงามกว่าแทน

2. ค่านิยมในการใช้ธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ถูกลดทอนลง เป็นผลสืบเนื่องมาจากการถูกแทนที่ด้วยของใหม่ ความนิยมของการประกอบพิธีกรรมแบบใหม่ที่เรียบง่าย และเห็นประโยชน์ของวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้น้อยลง รวมถึงมีมุมมองต่อวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นภาระที่ต้องดูแลรักษา เนื่องจากไม่ได้ใช้งานมากเท่าที่ควร และการเน้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในวัด จึงเกิดการรื้อวัตถุเครื่องสักการะออก เช่น สัตตภัณฑ์ ขันแก้วทั้งสาม ตู๋คัมภีร์ธรรม เป็นต้น (พระประกอบบุญ สิริญาณ, สัมภาษณ์, 2566) เพื่อให้ศาสนสถานมีความสะอาดโล่งสบายตา แล้วหาสิ่งของเครื่องสักการะอย่างอื่นมาใช้และประดับแทน

3. งบประมาณในการบำรุงรักษา ธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ ก่อนข้างใช้ งบประมาณในการบูรณะซ่อมแซมรักษาจำนวนมาก ทำให้วัตถุเหล่านี้กระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ต่างๆ ภายในวัด ไม่ได้ได้รับการดูแลรักษาอย่างเหมาะสม

4. การตระหนักรู้ถึงคุณค่าของธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ ของวัดและชุมชนที่ไม่ได้ใช้สอยลดน้อยลง เกิดการลดทอนการใช้งานและมีมุมมองต่อวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมว่าเป็นภาระของทางวัดที่ต้องดูแลรักษาเครื่องสักการะที่ไม่ได้ถูกใช้งานแล้ว เช่น การมองเครื่องสักการะเหล่านี้เป็นของรกร้าง จึงเกิดการรื้อทิ้งและขายให้แก่พ่อค้าของเก่า หรือเกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของอย่างอื่นแทน ดังพบการแลกเปลี่ยนถ้วยชามเซรามิกใหม่แทนสัตตภัณฑ์ หรือวัดและชุมชนมีมติให้รื้อสิ่งของเครื่องสักการะหรือวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมภายในวัดออกจำหน่ายแก่พ่อค้า เป็นต้น

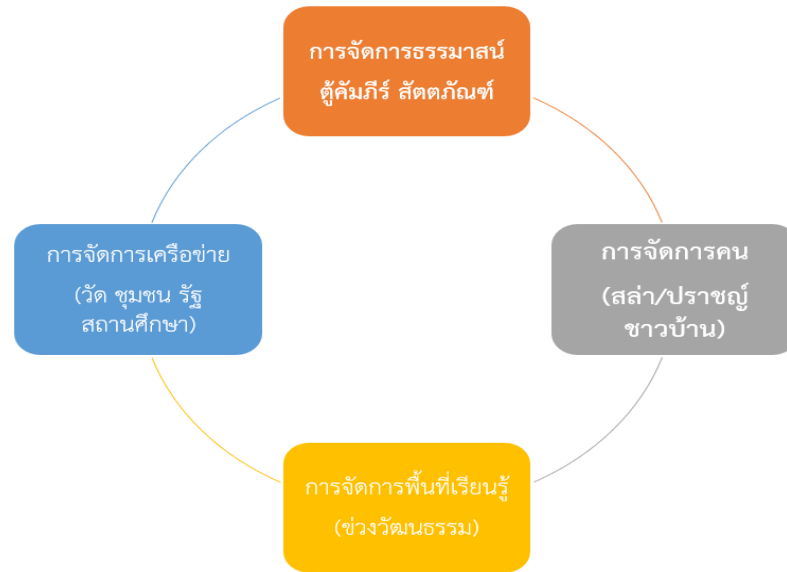
การรวบรวมโบราณวัตถุ ตู๋คัมภีร์ธรรมและสัตตภัณฑ์ที่กระจัดกระจายอยู่ภายในวัดที่ได้ทำการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้น เพื่อป้องกันการถูกลักขโมย ดังพบการขโมยพระพุทธรูปไม้ คัมภีร์ใบลาน ตู๋คัมภีร์ธรรมและ สัตตภัณฑ์ของวัดในเขตภาคเหนือ เช่นกรณีของการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานที่บ้านวัดบ้านหลุก เป็นต้น ในประเด็นนี้พระครูไพโรจน์ยติกิจ (สัมภาษณ์, 2566) กล่าวว่า ในอดีตชุมชนมีตู๋คัมภีร์ธรรม สัตตภัณฑ์อยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาได้เกิดการลักขโมยคัมภีร์ธรรม รวมถึงสัตตภัณฑ์ของวัดบ้านหลุก ในส่วนของสัตตภัณฑ์ทางคณะกรรมการของวัดได้ติดตามและทวงคืนได้ทันท่วงที ปัจจุบัน

ได้จัดแสดงไว้ในอาคารพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านล้านนาวัดบ้านหลุกชั้นที่ 2 โดยไม่ได้มีการใช้สอย แต่เน้นไปที่การจัดแสดงเพื่อเป็นกรณีศึกษาด้านโบราณวัตถุพื้นบ้านและศิลปกรรมท้องถิ่น โดยการจัดตั้งรูปแบบพิพิธภัณฑ์ เน้นการจัดแสดงและดูแลรักษาโดยตรง เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้สอยอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจทำให้ธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ เกิดความเสียหายโดยตรงจากการใช้สอยที่ขาดความเข้าใจ การใช้สอยอย่างไม่ถูกวิธี และการดูแลอย่างไม่เหมาะสม อันจะส่งผลให้เกิดการเสื่อมสภาพและความชำรุดเสียหายของวัตถุอย่างรวดเร็ว จึงเกิดการรวบรวมวัตถุที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ มีการจัดแสดงอย่างเป็นระบบระเบียบและดูแลรักษาอย่างถูกวิธี อีกทั้งยังช่วยป้องกันการลักขโมยวัตถุที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งกระจัดกระจายตามสถานที่ต่างๆ ภายในวัด ดังพบสภาพปัญหาที่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เพื่ออนุรักษ์ ในประเด็นนี้มีตัวอย่างของการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ดี เช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สันติยานุสาสน์ของวัดข้าวแทนหลวง ในช่วงของการจัดตั้ง มีการรวบรวมตู้คัมภีร์ธรรมจากวัดในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ที่มีสภาพชำรุด ไม่ได้ใช้สอยและขาดการดูแลเอาใจใส่ เช่น ตู้คัมภีร์ธรรมถูกใช้ใส่ถ้วยชามของวัด ค้ำธรรมาสน์หรือหิ้งวางคัมภีร์ถูกถากเอาเนื้อไม้ไปทำเป็นพื้นสำหรับก่อไฟ เป็นต้น (พระครูโกศลธรรมวิชัย, สัมภาษณ์, 2566) ด้วยวิธีการสร้างของใหม่ไปแลกเปลี่ยนของเก่าที่ไม่ได้ถูกใช้สอยมาซ่อมแซมรักษา แล้วนำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ของวัดข้าวแทนหลวง มีการทำทะเบียนโบราณวัตถุอย่างเป็นระบบ และมีป้ายกำกับโบราณวัตถุแสดงประวัติที่มาของวัตถุเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจ ส่วนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ไม่ได้ใช้สอย หรือใช้สอยลดน้อยลง เนื่องจากเกิดการลดทอนการใช้งานและมีมุมมองต่อวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมว่าเป็นภาระของทางวัดที่ต้องดูแลรักษาเครื่องสักการะที่ไม่ได้ถูกใช้งานแล้ว เช่น การมองเครื่องสักการะเหล่านี้น่าเป็นของรกร้าง จึงเกิดการรื้อทิ้งและขายให้แก่พ่อค้าของเก่า หรือการเกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของอย่างอื่นแทน ดังพบการแลกเปลี่ยนถ้วยชามเซรามิคใหม่แทนสัตตภัณฑ์ หรือวัดและชุมชนมีมติให้รื้อสิ่งของเครื่องสักการะหรือวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมภายในวัดออกจำหน่ายแก่พ่อค้า (พระครูวินัยสารโสภิต, สัมภาษณ์, 2566) เป็นต้น

องค์ความรู้จากงานวิจัย

กลไกการดำรงอัตลักษณ์และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ “ธรรมาสน์ ตู้คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์” ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของวัด ชุมชน หน่วยงานด้านวัฒนธรรม และสถาบันการศึกษา โดยต้องบูรณาการการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีกลไก 4 ระดับที่ต้องขับเคลื่อนไปพร้อมๆ กัน ดังนี้

ภาพที่ 1 กลไกการธำรงอัตลักษณ์และการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ
ธรรมาสน์ คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ (คณะผู้วิจัย, 2566)

1. **การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม** การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งธรรมาสน์ คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ ไม่ควรทำให้เป็นแค่ของเก่า เป็นแค่เรื่องเล่า ตำนาน แต่ควรจัดการตามหลักวิชาการ คือ การบันทึกจัดเก็บทำฐานข้อมูล ทำพิพิธภัณฑ จัดการความรู้ว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ลวดลาย สกูลช่าง โดยมีการรวบรวมโบราณวัตถุ คัมภีร์ธรรมและสัตตภัณฑ์ที่กระจัดกระจายอยู่ภายในวัด ที่ได้ทำการจัดตั้งพิพิธภัณฑนั้น เพื่อป้องกันการถูกลักขโมย เป็นต้น

2. **การจัดการคน** คน คือ ผู้สร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์กรรม ไม่ว่าจะเป็น สลาหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีทักษะเชิงช่าง มีการจัดการความรู้ บันทึก และถ่ายทอดทักษะต่างๆ เพื่อไม่ให้สูญหายไป ดังนั้น การสร้างความตระหนักถึงคุณค่าของธรรมาสน์ คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์แก่ผู้สนใจ ทายาทสลา หรือคนรุ่นใหม่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่วัดและชุมชนควรตระหนัก

3. **การจัดการพื้นที่เรียนรู้** การสร้างพื้นที่เรียนรู้ โดยเปิดโอกาสให้ผู้สนใจ ผู้สืบทอดหรือคนรุ่นใหม่ที่สนใจได้มีพื้นที่เรียนรู้ อาจจะสร้าง “ช่วงวัฒนธรรม” หรือ พื้นที่เรียนรู้เชิงช่างในบ้านของสลา รวมถึงมีการส่งต่อ ถ่ายทอดความรู้ต่อคนรุ่นใหม่ หรือผู้สืบทอดให้เห็นคุณค่า ส่วนการสร้างมูลค่าเพื่อให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไปต่อหรือมีมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ คือ ผู้ใช้ประโยชน์ ที่จะช่วยผลักดันสู่การเป็น self power ได้

4. **การจัดการเครือข่าย** เครือข่ายต้องดำเนินการขับเคลื่อนโดยมีชุมชนเป็นตัวตั้งโดยต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน การจะยกระดับเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้ ชุมชนต้องมีส่วนร่วม ชุมชนต้องยินยอม ต่อมา คือภาครัฐสนับสนุน และสุดท้าย คือ ภาควิชาการ การจัดการคือต้อง จัดการของที่เราถืออยู่ก่อนแล้ว และก็จัดการคน จัดการพื้นที่แสดง รวมไปถึงจัดการเครือข่าย การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมถึงจะไปได้

บทสรุป

ผลจากการสำรวจสถานภาพของธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และพื้นที่เสริมการวิจัย พบว่า เครื่องสักการะที่ถูกใช้สอยประโยชน์อยู่ มีการจัดตั้งรูปแบบพิธีกรรมให้ผู้สนใจเยี่ยมชมศึกษา มีวัด ชุมชนและเครือข่ายต่างๆ ช่วยกันอนุรักษ์ดูแลรักษาไม่ให้ชำรุดเสื่อมสภาพลง แต่เครื่องสักการะบางอย่างที่ไม่ได้ใช้สอยแล้ว ถูกทิ้งร้าง ชำรุดเสื่อมสภาพ อันเกิดจากปัจจัยหลัก ได้แก่ การถูกแทนที่ด้วยของใหม่ ค่านิยมในการใช้ถูกลดทอนลงงบประมาณในการบำรุงรักษา และการตระหนักถึงคุณค่าที่ลดลงของวัดและชุมชน ส่วนกลไกการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมบ้าง แต่ยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ทุกแห่ง ทุกวัด ในประเด็นการสร้างเครือข่ายนี้ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการดูแลรักษาธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม และสัตตภัณฑ์เป็นปัจจัยสำคัญมาก ผลจากการสำรวจในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และพื้นที่เสริมการวิจัย พบว่าวัดที่ไม่ได้จัดทำรูปแบบพิธีกรรม แต่มีการเก็บรักษาวัตถุที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งไม่ได้ถูกนำมาใช้สอย มีจำนวนหลายวัด โดยวัดถูกตั้งกล่าวถือว่าเป็นของมีค่า วัดกับชุมชนมีการตระหนักถึงคุณค่าและรู้สึกหวงแหน ถึงแม้ไม่ได้ใช้สอย แต่ก็ได้มีการดูแลรักษาอย่างดีสำหรับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะมีเจ้าหน้าที่ประจำช่วยกันดูแลทำความสะอาดให้มีความสวยงามอยู่เสมอ เช่น วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ วัดพระธาตุจอมปิง จังหวัดลำปาง เป็นต้น และวัดที่ไม่ได้เป็นแหล่งท่องเที่ยว พระภิกษุภายในวัดและชาวบ้านที่มาช่วยงานวัดประจำจะช่วยกันดูแลรักษาและทำความสะอาดเฉพาะในช่วงเทศกาลงานประเพณีของวัด วันธัมมัสสวนะ หรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “ธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ธรรม สัตตภัณฑ์ : การธำรงอัตลักษณ์ คุณค่าและการจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติโดยชุมชนในล้านนา” มีข้อเสนอแนะดังนี้

1) การจัดการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้ง 3 ประเภทยังมีการดำเนินการที่ถูกต้องตามหลักวิชาการเพียงไม่กี่แห่ง หน่วยงานภาครัฐหรือสถาบันการศึกษาควรร่วมมือกับวัดและชุมชนในการจัดทำฐานข้อมูล รูปแบบวิธีเก็บรักษาที่ทันสมัย ใช้ประโยชน์ได้

2) ควรให้ความรู้ในการอนุรักษ์และสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของล้านนาให้ถูกต้องตามหลักวิชาการผ่านการฝึกอบรม สาธิตหรือศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ที่มีผลการจัดการที่ดีเป็นรูปธรรมเพื่อนำมาขยายผลกับวัดอื่นๆ ต่อไป

3) พระสงฆ์และชุมชนผู้เป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ยังไม่เข้าใจคำว่า “ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ” ดีพอ และเข้าใจว่าเมื่อขึ้นทะเบียนแล้ว ทางราชการจะยึดธรรมาสัน ตู๋คัมภีร์ และสัตตภัณฑ์ที่เป็นของวัดของชุมชนไปเป็นของทางราชการ วัดและชุมชนบางส่วนจึงไม่ได้ให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูล ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจัดอบรม หรือสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ให้เกิดความเข้าใจร่วมกันระหว่างวัด ชุมชน หน่วยงานอนุรักษ์

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิกา คำดี. (2558). วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว. *วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 4(2), 175-191.
- กาญจนา ชลศิริ และวัชร กว้างไชย์. (2561). การอนุรักษ์นาคพันต์และธรรมาสันบุษบกล้านนา. *รายงานการวิจัย*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประทีป พิชทองกลาง และญาติาวินทร์ พิชทองกลาง. (2555). โครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูล สัตตภัณฑ์ล้านนา. *รายงานการวิจัย*. สถาบันวัฒนธรรมศึกษา (สำนักมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม)
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- ประทีป พิชทองกลาง และญาติาวินทร์ พิชทองกลาง. (2560). โครงการสืบค้นและจัดเก็บข้อมูล สัตตภัณฑ์ล้านนา. *วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร*. 39(2), 94-120.
- ประทีป พิชทองกลาง, เพราพิลาส ประสิทธิ์บุรีรักษ์ และญาติาวินทร์ พิชทองกลาง. (2561). วัดงาม นามมงคล: แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดนามมงคล ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม*. 7(1), 212-252.
- ประทีป พิชทองกลาง และญาติาวินทร์ พิชทองกลาง. (2563). สัตตภัณฑ์: พุทธศิลป์ถิ่นล้านนา. *วารสารพื้นถิ่นโขง ชี มูล*, 6(1), 65-116.
- พระนคร ปรงฤทธิ์, พระธีทัต แจ้ใจ และประทีป พิชทองกลาง. (2565). นวัตกรรมจัดการแหล่งท่องเที่ยววัดตามแบบอารยสถาปัตย์ในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารปณิธาน*, 18(1), 74-110.
- พระมหาจรัญ ยาวินัน. (2549). ธรรมาสันพื้นเมืองล้านนาในจังหวัดลำปาง. *สารนิพนธ์*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พระสุธีรัตนบัณฑิต. (2564). *การจัดการมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา*. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์.
- มณี พยอมยงค์ และศิริรัตน์ อาสนะ. (2538). *เครื่องสักการะในล้านนาไทย*. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี และธนิกันต์ วรธรรมานนท์. (2559). อานิสงส์หัตถ์ไตร ฉบับวัดพระหลวงอำเภอ สูงเม่น จังหวัดแพร่. *วารสารดำรงวิชาการ*, 15(2), 59-88.